

Leltár előtt Hungarológiai dilemmáink és Németh László

KOVÁCS IMRE ATTILA

A mi a hungarológia? kérdésre adott válaszok túlnyomó része két fő csoportba sorolható: az egyik önálló tudományszakként gondolja el a magyarságtudományt, amelynek így kötelessége volna megnevezni saját tárgyát, illetve le kellene írnia módszereit és eljárásait, valamint elméleti modelljeit és teóriáit. A másik elképzelés-sor viszont gyűjtőfogalomnak, interdiszciplináris feladatköröket egyesítő tudományos tevékenységnek tartja a hungarológiát. Az önállóságot szorgalmazó felfogás veszélyét abban látják, hogy túl közel kerülhet a „mi a magyar?”¹ történelmi természetű dilemmájához, és az elméleti felvetések szintjén megismételheti vagy leképezheti a már meghaladott elképzeléshorizontot. Tehát képtelen szabadulni (alapossága erre indítja) saját arculatának megformálása közben az előzmények újraértelmezésétől, vagyis „beengedésétől” a szakjába. Az interdiszciplináris hungarológia sem áll manapság kritikán felül, ugyanis a nyolcvanas évek elején még definiálhatta magát új nemzetközi tudományszakként, ám az interkulturális megértélméletek térnyerésének következményeképpen épp a nemzetközi diskurzusból szorul, szorulhat ki. Kultúrák közti tapasztalatok híján, teoretikus korszerűsödés nélkül „naiv konglomerátum” lesz hamarost.

A hungarológiával kapcsolatos vélekedések eme kettőssége tulajdonképpen csak ráépül arra a „törésre”, amely különbséget tett a belső magyar hungarológia (etnikai öntudat, önismeret) és a nemzetközi kitekintésű magyarságtudomány (mint az emberi civilizáció egyik sajátos értékének elfogulatlan vizsgálata) között. A belső magyar hungarológia természetesen nem a nemzeti öncélúság „segédtudománya” volt, hanem történeti stúdium („a nemzeti sajátosság semmi más, mint egy nemzeti társadalom történeti útjának valamiféle lecsapódása különböző adottságok-

¹ Kant azt kérdezte: mi az ember?, s erre Foucault a hatvanas évek közepén azt válaszolta, hogy a modern kor után ez nem része a tudásnak. Az ember eltűnik a filozófiából mint a szabadság és a lét alanya. Ha az ember maga így járt, nem tudom, hogy mi, magyarok még mit akarhatunk? (Foucault saját kérdése: mi a szerző?)

ban”² – summázta Klaniczay Tibor), s mint ilyen veszítette el legitimitását a historizáló szemlélet kizárólagosságának megszűntével, s csúszott vissza egy század eleji történet- és kultúrfilozófiai problematikába. A belső magyar hungarológián ma már nem is ideologizáló-historizáló hajlama miatt verik el a port, hanem szubsztancialista előfeltevései okán. A nemzetközi kitekintésű magyarságtudománynak a komparatistikába vett reménye pedig az „interkulturális találkozás kiszámíthatatlansága és tervezhetetlensége következtében” hunyt ki, miután az összehasonlítás aktusa mögül nem tüntethető el az összehasonlító szubjektív és érvényesülésre törekvő kötött értékrendje.

Kulcsár Szabó Ernő töprengő tanulmányt írt³ a hungarológia „nyomorúságáról” s ebben nem az önmaga emlékművévé emelkedő magyarságtudomány fogalmát próbálta meg felfrissíteni,⁴ hanem a fent jelzett „szakadásra” reflektált. Gondolatmenetének egyik fontos jellemzője, hogy mellőzte a belső magyar hungarológia lejáratásának fölényeskedő sémáit, és a korábbi, nemzetközire „tervezett” koncepciót is szembeállította relatív elmaradottságával. Szükkeblűnek nem nevezhető módon még a hermeneutikával vitázó újhistorizmust is figyelmébe ajánlotta a hungarológusoknak, mint a kurrens tudományos diskurzusok egyikét. Kulcsár Szabó a magyarságtudomány szerkezeti hibáját, „törését” áthidalandó „mögékerült” a hungarológiának (amely miután kultúráközvetítésben érdekelt, egy korszerű kultúrafogalomra szorul rá leginkább), s ebből a pozícióból érvelt. Az ajánlott, nemzetközileg „bejáratott” kultúra-fogalom feloldja az önmegértés és a kultúráközvetítés jelenleg harcos szembenállásban leledző, feszült viszonyát, mondván, hogy a kultúra mögött a nyelv áll, ami viszont mögékerülhetetlen, így hát (s ez a következtetés már az enyém)

² Az 1981 augusztusában Budapesten tartott hungarológiai kongresszus után készített televíziós beszélgetésben hangzott el. (Mi a magyarságtudomány? 1981. november 5.)

³ Kulcsár Szabó Ernő: *A (nemzeti) kultúra – mint változékony üzenetek metaforája. Avagy: emlékműve-e önmagának a „hungarológia”?* Tiszatáj, 2000. március, 66–77.

⁴ Kulcsár Szabó Ernő hungarológia-definíciója: a magyar kulturális identitás értelmezésének tudományos szerve. Horváth János irodalomtudomány-definíciója: az irodalmi tudat genetikusan ismeretének tudományos szerve (Magyar irodalomismeret, 1922). Az összehasonlítás elméleti és filológiai munkáját most másokra hagyom. Még egy apróság: lehet, hogy egyeseket irritált, hogy Kulcsár Szabó a tanulmányának alcímében idézőjelbe tette a „hungarológiát”. Talán fel is hördültek páran, emlékeztén az ötvenes évek végi hivatalos állásfoglalásokra, amikor minden esetben „népi”-t írtak népi helyett, ha az íróról volt szó. Én nem szolidaritásból, hanem mert érteni vélem Kulcsár Szabó Ernőt, a dolgozatomban minden esetben így használom: Németh László „hungarológiája”.

mégiscsak a nyelvében él a nemzet. Kulcsár Szabó a stabil önmegértés elkészülhetetlenségéből nem arra következtetett, hogy nincs identitás, vagyis nem áll rendelkezésünkre nemzetközi összehasonlításra alkalmas felajánlható „tárgyiasság”, inkább arra figyelmeztetett, hogy az interkulturális tapasztalatok értetik meg velünk folytonos keletkezésben lévő önazonosságunkat.

Valóban kínos helyzetben vagyunk, ha a meghaladott megértési formák feladása a hungarológia esetében azt jelenti, hogy az önmegértés az önmagunk mögé kerülhetőségének a függvénye, az interdiszciplinaritás pedig tartalmatlan, hiszen „minden mindennel összefügg”. Továbbá tisztázandó a tradíció és a kánon szerepe a kultúráközvetítésben, ugyanis mindkettő a szubsztancialitás fenntarthatóságát szuggerálja (értékrend és sajtószerűség nem szétválasztható minőségei által), illetve az egyébként tervezhetetlen interkulturális találkozások „titkos forгатókönyve”-ként próbál működni. És mindez csak részletkérdés ahhoz a helyzetértékeléshez képest, hogy sem a belső magyar hungarológia, sem az interdiszciplináris hungarológia nem versenyképes a nemzetközi tudományos porondon, tehát kettejük honi huzakodásának sem értelme, sem tétje, összebékítésük meg aztán különösen időszerűtlen, s ha a hungarológia továbbra is részese akar lenni a tudományos diszkurzusnak, akkor premisszáit közelítenie kell a tudományos antropológiáéhoz, és egyáltalán el kell tudni fogadnia az ezredfordulós episztemét.

A sok évtizedes késlekedés, „saját levében fővés”, ami a hungarológiát kiszolgáltatta a regionalitás ideológiai és tudománypolitikai képleteinek, radikális álláspontra juttatta Kulcsár Szabót, miszerint „nem annyira a hungarológia eddigi teljesítményeinek bírálata vezethet új felismerésekhez, mint inkább a tárgyának új megértésére tett kísérletek.”⁵ Hiszen az eddigi teljesítmény bírálata a mulasztások felsorolásában merülhetne csak ki, úgymint a kultúrválság Husserl–Cassirer–Simmel-féle kritikai feldolgozásának hiánya, a kultúrfilozófiák ’60-as, ’70-es évekbeli átalakulásának reflektálatlansága, az újhistorizmus érvelésének megkerülése. Kulcsár Szabó teljes joggal írta, hogy ezen fejlemények nagyvonalú vagy értetlen mellőzése, szellemi feldolgozatlansága és „megértetlenül maradt következményei új episztemológiai tapasztalatok elől” zárták, zárják el az utat, noha kategóriáik „előbb-utóbb a meghaladottság értelmében... szükségszerűen történeti kategóriává alakulnak át”. Bizonyára igaz, hogy „nemcsak elavult problémamegoldó technikák esnek áldozatául a feledésnek, hanem olyanok is, amelyek épp amiatt nem fejthették ki egykor

⁵ Ld. 4., 66.

termékenynek ígérkező hatásukat, mert – utólag látható – föl nem ismert lehetőségekként kerültek ki az önreflexió folyamatából”⁶.

Jelen dolgozatom abból a felvetésből indul ki (az inspiráló előzmények talán kissé vázlatos taglalása után), hogy a hungarológiának a Kulcsár Szabó által „felhánytorgatott” mulasztásai, a nyugati tudományos eredmények negligálása mellett belső adósságai is vannak. Tehát a kulturális önmegértés hatástörténeti chiazmusára hozott irodalmi példa (Kulcsár Szabó idézte Kölcseyt, aki szerint oly későn értették meg Zrínyi művét, hogy akkor már mindegy volt, mért a kor túllépett rajta) a hungarológia némely jelenségére is igaz lehet. Következésképp megfontolandó, hogy a legújabb episzteme alapján újragondolt magyarságtudomány „maradékát” kizárjuk-e a hungarológia tárgyköréből, a radikális megújulás kiáltotta „előzménytelenséget” méltó „árnak” gondoljuk-e a remélt felzárkózásért. Azzal teljesen egyetértek, hogy a magyarságtudomány az éppen érvényes, sajnos tőlünk függetlenül hosszú utat megtett kultúrtudományok berkein belül hallathatja hangját a nemzetközi tudományos fórumokon, de elképzelhetőnek tartom, hogy ne meddőhányónak (szolidabban: emlékműnek) minősítsük például a „belső” magyar hungarológia örökségét, és vegyük górcső alá „megértetlenül maradt” darabjait. Akár olyan feltételezést is megengedve, hogy bizonyos esetekben a szellemi teljesítmények (a kulturális környezettől és a térbeli távolságtól függetlenül) egybecsenghetnek.⁷

A továbbiakban Németh László „hungarológiájának” fogadtatásáról, kritikai megítéléséről és egy-két sajátosságáról ejtek szót, miután úgy gondolom, hogy a szerző „receptiós túltengése” és a kommentárok eredményessége gyakran nem állt egyenes arányban.

Németh László „hungarológiájáról” az egyetlen nagyívű tanulmányt Grezsa Ferenc jegyzi.⁸ Irodalomtörténeti módszereinek megfelelően egy fejlődésrajzba ágyazta a témát, és a hungarológiát úgy világította meg, mint Németh alakuló nemzetszemléletének összefoglaló (fogalmiságot és metaforikusságot a szokásos módon változtató) stúdiumát. Grezsa több síkon vizsgálódik: keresi Németh valós helyét a kortársi elképzelések szellemi „erőterében”, korrigálja az utólagos kritikai olvasatok előítéletes megállapításait, és összeállítja, irodalomtörténeti „vízióvá” szervezi a

⁶ Ld. 4., 68.

⁷ Németh László esetében is tettem ilyen megfigyelést. (Kovács Imre Attila: *Németh László az európai kortársak között. Kereszténység és zsidóság Európában és nálunk*. Szegedi Bölcsészfüzetek, Szeged, 1992.)

⁸ Grezsa Ferenc: „A tanulmány volt az én honpolgári adóm...” *A Tanú-író Németh László magyarságképéről*. Forrás, 1988. augusztus, 77–83.

szóba jöhető textusokat, tapasztalhatóan a teljes életmű ismeretének birtokában. Németh László két par excellence hungarológiai dolgozatot írt, az *Egy Hungarológiai Társaság tervé*-t (1934), és a *Magyarságtudomány feladatai*-t (1935). Az első – állapította meg Grezsa – „még a Bartucz–Gragger–Eckhardt-féle fölfogáshoz áll közelebb: a hungarológia feladata a szaktudományok egybeszövése, integrációja”. Az utóbbi a szakok egymásba épült, új minőségben egybeforrt vállalkozásának szeretné látni a hungarológiát, hogy ne a tudományok arisztokratikus kerekasztala legyen magyarságtudomány, hanem kaláka. Grezsa Ferenc három dolgot emel ki Németh „hungarológiáját” jellemezve: a Tanú írója azt a „viszonyrendszer” kutatja, mely a magyarságot a kultúra nagyobb egységeibe kapcsolja”; szintézisteremtésre törekszik; a „magyarság lehetőségeit veszi számba”, ilyen értelemben programos, miközben sem ideológiává, sem reformpublicisztikává nem válik.

A tanulmány (a Tanú-korszakról szóló metszetmonográfia részlete) nem elemezte végig, a pályakezdő Németh első esszéitől kezdve a magyarságelmélet formálódását, tehát a hungarológiában „végződő” folyamat a Tanú magányos, mégis kiállítás-szerű korszakával van genetikus kapcsolatban. Németh „hungarológiája” egyszerre szerves alakulat, a nemzetszemlélet „diszciplináris” fókusza, és egyszerre tájékozódás, társkeresés, az enciklopédia-elv „alkalmi” műfaja. Grezsa is érzékelte a magyarságtudomány önálló kiemelésének indokolatlanságát: „Németh László egész tanulmányírása – személyiség- és kultúraelméletétől enciklopédia-tanáig és minőségeszelméjéig, etikai normáigényétől új világnézeti érzékenységéig – közvetetten és áttételesen bár, de főképpen a válságba jutott nemzettudat korszerűsítésére irányult. A bonyolult írói gondolatrendszer eredőit és irányait azonban – némi tematikai beszűkítéssel – az evidenciák felismerésének nagyobb esélyével szemlélhetjük hungarológiai tárgyú vallomásaiban”.⁹ Grezsa, akinek a nevéhez a teljes Németh-életmű monografikus feldolgozása fűződik, vállalkozása egésze felől nézve magától értetődő módon, az arányokra figyelve korlátozta Németh „hungarologizálódását”.¹⁰

⁹ Ld. 8., 77

¹⁰ Grezsa, annak ellenére, hogy hatalmas szintetizáló és filológiai munkát végzett a Németh-kutatásban, nem számított az irodalomtörténet „emblemikus” figurájának, vidéki professzorságának tragikusan hirtelen halála vetett véget. A tevékenységét ért kritika veleje az apologetika-„vád”. Kifogásolták, hogy írásaiban nem tart elegendő távolságot tárgytól, magára csukja a Németh-életmű ajtaját, és minden Némethre vonatkozó bírálatot személyes ügyének tekint. Grezsa tudósi magatartásában (ha hibáztatható) nem az elfogultságot vélem jellegadónak, hanem, hogy

Az 1991-ben megjelent *A magyarságtudomány kézikönyvé-nek*¹¹ bevezetőjében Kósa László Bartucz-cal és Graggerrel közel azonos terjedelemben foglalkozott Németh Lászlóval, noha úgy látta, hogy „Németh sok írása nem vonható a hungarológia előzményei közé, illetve az ő magyarságtudománya „elsősorban erkölcsi diszciplína, és nem konkrét tudomány”. A kézikönyv alapkoncepciójából kifolyólag („a hungarológia, más szóval magyarságtudomány, nem önálló tudományág, hanem a tudományközi kapcsolatok egyik fontos, összetett megjelenési formája”) Németh-kritikáját az Ortutay által a *Magyarságtudomány* című folyóirat programcikkéül elfogadott *A magyarságtudomány feladatai*-ra irányította: „A munkatársak, nemcsak a vitázó Erdei, nem fogadták el Németh László gondolatmenetét. Egyetértettek a húszas évek uralkodó művelődéspolitikai elméletének és megmerevedett hivatalos tudományának az elutasításában, de nem fogadhatták el a szaktudományos kereteken kívül helyezkedés homályos pontjait, a szaktudomány és a dilettantizmus sajátos szembeállítását, a túlzottan egyéni elképzeléseket”.¹² Persze a munkatársak is berzenkedhettek Németh ellen, de jóval többet nyomhatott a latban Szekfü Gyula Ortutaynak írt sértődött levele. Kósa a Tanú-korszakhoz köti Németh „magyarságtudományának” kezdeteit: „Az ötlet már a két írásnál is korábban, a Tanú (1932) első számában is fölsejlett. Jellemző sajátosan szelektív tájékozódására, hogy – mint ő maga írja – utólag mások figyelmeztették Gragger és Bartucz megelőző törekvéseire”.¹³ A Tanú-évek lázas mindent tudni akarásának jellegzetes kivételése Németh hungarológiája...”¹⁴ A Németh-től való (talán nem is egészen finom) elhatárolódás oka nyilvánvalóan a Szekfűt is felingerlő vezércikk „tudományellenességében” van: „...kétségtelen, hogy a magyarságtudomány feladatait a szaktudósoktól eltérően és egyéni módon látta. Sőt, a metaforikus megközelítés kedvéért teológiai fogalmakat kölcsönözve, éppenséggel – szerinte – az élettől elszakadt és ezért erkölcsileg kiüresedett szaktudósokat, valamint az erkölcsiségükkel a tudás igazi letéteményeseivé vált »dilettánsokat« vagy laikusokat – akik közé magát is so-

kénytelen volt egyensúlyozni a professzorsággal akkoriban együtt járó irodalompolitikai szerep és az ellenoldali elfogultság provokációit „kereszteslovagként” kivédő „küldetés” mezsgyéin. Végül is Németh eklektikusnak kikiáltott, „szételemzett” életművét a szak eszközeivel forrasztotta egybe, irodalmárként egy „irodalmi” Németh Lászlót alkotott. S itt a lényeg!

¹¹ *A magyarságtudomány kézikönyve* (szerk.: Kósa László). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.

¹² Ld. 11., 22.

¹³ Ld. 11., 21–22.

¹⁴ Ld. 11., 21–22.

rolta – állította szembe, mint a »látható« és a »láthatatlan egyház« tagjait”.¹⁵ A magyarságtudomány modern kézikönyve nem támaszkodhatott szellemtörténeti, metafizikus „fertőzöttségű” elképzelésekre, s a szerkesztő csak annyi engedelményt tehetett, hogy Németh László „magyarságtudományát” társadalompolitikának, társadalomnevelésnek minősítette (mert hiszen az is).¹⁶

Németh „tudományellenességének” (valamelyest kényszeredett módon) találhatunk éppen biográfiai gyökereit: újdonság bölcsészként a nagy tekintélyű tudós Négyessytől kapott olyasfajta megjegyzést egy nyilvános felolvasására, hogy „sokáig tart még ez, kisöcsém?”, amit soha nem hevert ki igazán (akkor és ott rögtön át is „igazolt” az orvosi karra), de a Nyugat tanulmány pályázatára beküldött Ady-elemzését – finoman szólva – sem koronázta siker. Mint cselédkönyves orvos írta a status praesens felvételének szempontjait megújítani akaró dolgozatát, s azt professzora hűvösen fogadta. A szaktörténészek és szak-ideológusok rendre „helyre tették” írásait (Szekfü, Gaál Gábor), a nemzedéktársának számító Halász Gáborral sem alakult ki bajtársi viszonya, és később Kerényi Károllyal se alkotott tartós „frontot”. Kínálkozik a párhuzam, hogy Németh esetében ugyanarról a lélektani görcsről van szó, mint amit Szabó Dezső Pintér Jenő-főbiájából megérthetünk. Szabó és Pintér középiskolai tanárkollégák voltak, csak utóbb Pintérből egyetemi tanár, Szabóból sodródó botrányhős lett, aki soha nem tudta megérteni, hogy a közlőről látott, közepes képességű tanárka hogyan fúrhatta fel magát a tudomány hivatalosainak magasába, mikor a gondolat erejének világútlevelén kívül semminek sem volna szabad ennyire meglódtatnia egy pályát. A másik (nem a nyers egzisztencia és lélektani bonyodalmasságok körében fogant) ma-

¹⁵ Ld. 11., 22.

¹⁶ Kósa hungarológiai propedeutikájának Némethet tárgyaló bekezdéseiből nagy biztonsággal rá lehet ismerni a kézikönyv egyik munkatársának, Szegedy-Maszák Mihálynak a Németh-recepciójára. Kósa László a Szegedy-Maszák-féle kifejező-készletet használja, alig tud bármit is felhozni Németh „hungarológiájának” védelmére. Szegedy-Maszák Mihály a nyolcvanas évek elején az akkori negyveneseket „összegyűjtve” megszerkesztett egy tanulmánykötetet, az új nemzedék Németh László-képét reprezentálандó (*A mindentudás igézete. Tanulmányok Németh Lászlóról*. Összeállította Szegedy-Maszák Mihály. Magvető Kiadó, Budapest, 1985), amolyan finom, korosztályi revízió benyomását keltve. Ő a tanulmányíró Németh értékrendjéről publikált dolgozatot, azzal a végkicsengéssel, hogy Németh 1932 után feladta gondolkodói függetlenségét (csatlakozott a népiekhez), miután a magánytól való félelme miatt a közvetlen nevelő hatás megszállottjává vált. Az izgalmas, színvonalas tanulmánykötet egyik írása sem foglalkozott hungarológiával, csak Kiss Gy. Csaba érintett ilyen vonatkozású kérdéseket.

gyarázat az Ortega-hatás lehet, a nagy rendszertelen tudós tudománykritikája, sőt, az az egész európai szkepszis, amely a XIX. század tudományeufóriáját (az inga visszafordul!) csalódottsággá változtatta. A tudomány nemhogy nem a bölcsek köve, de képtelen megnyugtató választ adni a tépett, űzött, modern embert nyugtalanító nyavalyákra, ráadásul a kultúra és a művészet eddigi eredményeit is veszélyezteti „bűvészinaszi” szerencsétlenkedéseivel, karrierizmusával. A harmadik körülmény, ami motíválhatja Németh antiszcizentizmusát, a két világháború közötti esszéírás egyik általános vonása, hogy ugyanis nemcsak az elitből hiányzó politikai kultúrát, szellemi-erkölcsi felelősségvállalást hirdette, de bizonyos fokig átvállalta a pozitivista-akadémista tudásformák megújításának „dilettáns” munkáját. Az esszéíró nemzedék mozgékony, merész gondolatisága érintkezett a tudományosság tradicionális témaköreivel, és független volt az intézményesült, tekintélyelvű, „parochiális” tudománytól. Az esszé (Babits, Szerb, Komlós, Cs. Szabó, Ignó stb.) a szükséges invencióra, az „ihlet” nélkülözhetetlenségére irányította a figyelmet, legyen szó bármely emberi tevékenységről, horribile dictu a tudományról akár. Németh László „dilettáns”-a céhen kívülit jelent, aki kétségtelen, hogy mesterlevél nélküli „garabonciás”, de mégsem szabadgondolkodó, mert a céh törvényeinél egyetemesebb kötelemeknek veti alá magát, melyeket az emberi szolidaritásból és az önmegalkotás felelőségének „vallásos” (megvallott, képviselt) ügyéből származtatott. Végül is igaza van Kósa Lászlónak, hogy Németh „hungarológiája” nem önálló tudomány, tehát tudományrendszertanilag nem építhető bele egy interdiszciplináris diszkurzusba, ugyanakkor – jegyzem meg – egy olyan jelenség, aminek a megítélésekor nem elegendő a publicisztika kiterjedt kritikájára vagy a „rögzített” szakok módszertani ellenérzéseire támaszkodni. Továbbra is kérdés, hogy az önállósuló hungarológia a folyamatos elhatárolódás „rossz végtelenjét” célozza meg, vagy megpróbál egy gondolkodástörténeti „nagy ugrással” az események sűrűjébe kerülni, esetleg a sajtószerűség történeti adottságát, a meghaladottságot nem rakományként, hanem tökesúlyként iparkodik felfogni.

A hungarológia („hungarológia”) nemzetközi (= tudományos) pozíciójáról és esélyeiről írt Kulcsár Szabó Ernő-tanulmány¹⁷ kitekint Németh László elgondolására is, s azt Bartucz szubsztancialista előfeltevéseivel hozza összefüggésbe. Kulcsár Szabó szerint Némethnél a hungarológia „éppúgy egy megszilárdult identitás föltárhatóságára” irányult, mint Bartucznál, s válaszai hatástörténeti lehetőségeit az identitás dialogikus létmódjának (és nem hozzáférhetőségének) meg nem értése korlátozta.

¹⁷ Ld. 3.

Az immanens megértés tarthatatlanságát a jelen episztemé alapján bizonyító Kulcsár Szabó egy korábbi munkájában¹⁸ részletezte Németh világ-és emberszemléletének átmeneti, a századfordulós deisztikus gondolkodás megrendülését ellentmondásosan túlélni igyekvő megoldásait. Németh László elképzelése eszerint egy kelet-európai paradigmát („a kulturális-közösségi hovatartozás primátusa – a személyiség létben való elgondolásának individualizációs elvével szemben” – idézte Németh G. Bélát Kulcsár Szabó) tudomásul vevő, de azt a dilthey-i történeti megértés átértelmezésével fokozatosan „átírni” akaró „elmélet”. Keveredik benne egy múlt századi és egy modern komponens: a romantika korának reprezentatív személyiségfelfogása és az igazság dialogikus megértésének episztemológiai újdonsága. „A stílus metaforizmusával önmagát is rejtjelező életmű”, miközben fenntartja az individuumcentrikus létszemlélet igényét, gyakorlatilag azon munkálkodik, hogy „a személyiség egyetemes XX. századi létfeltételei közepette miként menthetők át a magyar történeti hagyomány ama cselekvő szerepei, amelyek a művészi alkotást az esztétikai közegen túl is közösségi, sőt nemzetformáló jelentéssel látták el”.¹⁹ Kulcsár Szabó vizsgálódásának tanulsága, hogy az én autonóm tételezése megszűntének és a differáló jelenségek végtelen hálójában szétoldódó szubjektum érzületének korában az egyén és közösség romantikus szembenállása (s annak enyhítésére tett bármilyen kísérlet) anakronisztikus jelenség. Azt viszont Németh érdemének tartja, hogy korábbi „Kelet-Európa-elképzeléseit a Nyugat és Bizánc vallomásával helyesbítette”. Mint írta: „Németh nemcsak hogy nem tartotta végérvényesnek a kelet-európai fejlődéskoncepciót, de az e térségben érvényesülő hatóerőket (különösen a szellemieket) sem tekintette megkerülhetetlenek, s különösen nem elfogadhatónak”.²⁰ Németh Nyugat és Kelet vitájában a nyugat mellé állt, erre a minőség-elv eredete a bizonyíték – érvelt Kulcsár Szabó –, mivel Németh minőség-eszméjének bázisát egyértelműen a nyugati kultúra adta.²¹

¹⁸ Kulcsár Szabó Ernő: *Németh László '89*. Hittel, 1989. 13, 38–41.

¹⁹ Ld. 18., 40.

²⁰ Ld. 18., 39.

²¹ A Nyugat–Kelet oppozíció belső értékrendek szimbolikus modellje régtől fogva. Szegedy-Maszák Mihály például Füleppel szemben, aki a „Nyugattal való szüntelen megújulás képviselője”, felsorakoztatja a kelet-európai külön útról ábrándozó népi írókat, illetve Némethet és Bibót (Szegedy-Maszák Mihály: *A nemzet mint érték*. Új Forrás, 1980, augusztus, 39–44). Kulcsár Szabó Ernő *Hittel*-ben jelent írásával szinte azonnal vitába szállt Vekerdi László, már ami Kelet-Európát illeti: „Németh Közép-Kelet-Európája meglehet egyáltalán nem is – mai divatos szóval – »geopolitikai« fogalom volt, sokkal inkább tán egy metahistóriai ábránd.

Némi leegyszerűsítéssel úgy foglalhatnám össze az okfejtés következményeit, hogy Németh „hungarológiájának” egyik központi elemeként, rendező elveként elkönyvelt Kelet-Európa-programját („tejtestvérség”), s különösen annak implicit kultúrmorfológiai alapját egy gondolati eltévelyedés forrásának tekinthetjük, amivel ugyan a szerző szerencsésen szakított, de munkásságán mégiscsak rajta hagyta „bélyegét”. Németh a térségi hagyomány nem eurokonform értékrendjébe gabalyodott, lokális kihívásoknak próbált megfelelni, ennek következtében levált a Nyugat eztán is következetesen, de egyre nosztalgikusabban megidézett horizontjáról. Ha van Némethnek hungarológiája, akkor ez csak a nyugati kultúra ellenében, azzal „rossz” dialógusba bocsátkozva jöhetett létre, a történelmi aktualitás és a személyes (érzelmi-szociokulturális) kötöttségek béklyójában.

Ellenvetésül arra hivatkozhatnánk, hogy Németh Kelet-Európa-eszméje csak részben támaszkodott a térségnek a kollektivitás primátusát rögzítő tradíciójára, s nem is egészen a történelmi „pillanat” politikai status quo-jából indult ki, hanem a kettős kultúrájú nemzet legújabb kori tapasztalatát, „sorsképletét” próbálta nem feldolgozni. Azt, hogy van egy független állam többségi, meghatározó, szuverén nemzete, és van egy diszpóra nemzet. A konfliktus pedig nem Kelet és Nyugat között van, hanem ennek a kettős struktúrájú nemzetnek a térségben kialakított, diktált helyzete és az ezt ledöntő Nyugat (széles értelemben vett) kulturális hogyanállása között. A térségi tradíció sugalmazásainál erősebb történelmi inger a trianoni döntés megalkotta „szétszórtság”, ami a magyar „lényegkutatásnak” nem az elkülönböződésre és kirekesztésre irányuló interetnikus reflexeit erősítette, sokkal inkább a magyar nemzettest összekapcsolásának államközi, „tárgyalásos” formuláit hívta elő (legalább is Némethnél). A hungarológia (mint tudomány) csak a nyugati tudományossággal szoros együttműködésben válhat legitimé, s csak az olyan problémák feldolgozásával érdemelhet figyelmet, mint a nemzet kettős struktúrája, ami „nem ritka, de ilyen mértékben egyedülálló”.²² Nem véletlen kérdés az irodalmi diszkurzusban az „egyetemes magyar irodalom” fogalma, és egyáltalán: kidolgozatlan a határon túli magyar irodalmiság

(...) Ne kérjük számon Németh metaforáitól a közvetlenül lefordítható történelmi realitást. A lényeg az, hogy Németh nemcsak »Bizánc«-tól, hanem »Nyugat«-tól, a létező »Nyugat«-tól is féltette a maga »Nyugat«-ját, melynek nyugtalan lelke útnak indította” (Vekerdi László: *Németh László: Életmű szilánkokban*. Tiszatáj, 1989. október, 90).

²² Herman József: *A nemzetfogalom meghatározásához: nyitott kérdések és vitázó válaszok*. Világosság, 1988. augusztus–szeptember, 518.

elméleti alapja. Szerencsére a várakozás és a remény évek óta adott az irodalomtudomány horizontján; Kulcsár Szabó Ernő ennek szentelt sorait idézem: „...az irodalom nyelvhasználatában mutatkozó új jelenségek lényegében máig sem számolták fel huszadik századi irodalmunk alakulástörténetének (...) kétarcúságát. Ha az uralkodó regiszterekből kiszorultak is a csoportszemélyiség elsőbbségét valló és a kollektívistikus világ értékrendjéhez kötődő formák, úgy viszik tovább az eszközjellegű nyelvhasználat poétikáját, hogy egy korszerűbb kollektívumfelfogás segítségével akár egész eddigi hagyományviláguk újraértelmezésére is képesek lehetnek. E tekintetben különösen a szomszéd országok magyar nyelvű irodalmában várhatók új kezdeményezések: egyén és közösség viszonylatrendszerait az eddigiekhez képest történelmileg teljesen ismeretlen távlatokba kerültek át”.²³

Dolgozatom vége felé közeledve hadd nyilvánítsam ki egyetértésemet azon nézet képviselőivel, amely és akik szerint értelmetlen, sőt káros volna a hungarológia megújítását egy „lekerekített” magyarságkép „tudományosításának” kétséges kísérletére bízni. Irányultságát, stílusát tekintve sokféle magyarságkép létezik, népszerűsítő, ironikus, utópikus, ideologikus stb., ezek egyike sem képes, alkalmas olyan rendezett tudásformává válni, amely akár egy interdiszciplináris együttműködés, akár egy kultúratudományi diszkurzus ezredfordulós színvonalát kielégíthetné. Németh László magyarságképe utópikus típusú, szemben a mitikus (művészi) vonásokat hordozó komplexumokkal. Utópikus annyiban, hogy program-retorikájú, de nem pragmatikus, fikciós jellegét műfajilag is megjeleníti, s ezzel korlátozza vagy bizonytalanná teszi saját hatását. Németh nem véletlenül óvakodott „magyarságtudományát” a társadalomtudományi diszciplínák rendjébe való klasszifikálásra ajánlani, és a vele rokonszenvezők is elvetették s az ezt szorgalmazó jámbor szándékot, talán mert a térségnek kínos emlékei vannak az utópikus elméletek tudományossá avatásának történelmi-politikai következményeiről.

S az elhatározás, hogy igazi tudományt kell faragni a hungarológiából,²⁴ ha sikerül, szemérmes büszkeséggel fogja eltölteni művelőit, és va-

²³ Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története, 1945–1991*. Argumentum Kiadó, Budapest, 1993, 146.

²⁴ Kuhn valami hasonló tudományelméleti (tudományszociológiai?) szituációra utal az elhíresült paradigma-tan keretei között: „...bármikor megtehetjük, hogy az érvényét veszített elméletet át kell alakítanunk. Mégpedig olyan átalakításra van szükség, amely él az utólagos bölcsességben rejlő előnyökkel és az újabb elmélet határozott irányítását követi. És még ha jogos eszköz volna is ilyen átalakítást alkalmazni a régi elmélet értelmezésére, az átalakítás nem adhat egyebet, mint olyan

lamiféle csalódottsággal a mai olvasót. A hungarológia és a jelenleg hozzá kapcsolódó képzetek (lehetséges feladatkörök) jelentősen karcsúsodnak majd, mivel a magyarságtudományt a kevésbé reprezentatív, „alrendszer”-szerű működés érdekében alacsony komplexitáson kell tartani, hogy ne „dominálja” a rendszert, illetve ne vállaljon át nyakló nélkül feladatokat. Németh László műve erre kevés inspirációt ad, mindemellett nem tudok elképzelni olyan takarékosan és tudományrendszertanilag logikusan „megkomponált” hungarológiát, amiben Németh nem kaphatna egy rövid kádenciát.

leszűkített elméletet, amely nem több, mint már meglévő ismeretek újrafogalmazása. Gazdaságossága révén az ilyen újrafogalmazás hasznos lehet ugyan, de ahhoz nem elegendő, hogy irányt mutasson a kutatásnak (Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest, 1984. 413).